

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

A. J. A. M. Hanou, *Sluiers van Isis. Johannes Kinker als voorvechter van de Verlichting, in de vrijmetselarij en andere Nederlandse genootschappen, 1790-1845* (Dissertatie Nijmegen 1988, 2 dln., Deventer Studiën 5; Deventer: Sub Rosa, 1988, 536 + 206 blz., ISBN 90 70591 23 5).

In deze Nijmeegse dissertatie van de Amsterdamse neerlandicus Hanou staan de 'genootschappelijke' activiteiten van Johannes Kinker (1764-1845) centraal. Kinker, geboren onder de rook van Amsterdam, studeerde in Utrecht aanvankelijk medicijnen en daarna rechten, waarna hij zich korte tijd als advocaat in Den Haag vestigde op het kantoor van mr. Willem Bilderdijk. Deze christelijke romanticus verschilde teveel van de Kantiaanse verlichtingsadept, die Kinker steeds meer werd, om hun samenwerking lang te laten duren. In 1793 verhuisde de van huis uit gefortuneerde Kinker naar Amsterdam, waar zijn advocatenpraktijk — voorzover bekend — slechts weinig spectaculaire zaken heeft omvat. Dit en zijn vermogen gaven hem de gelegenheid zich te ontwikkelen tot een *opinion leader* in het cultureel-maatschappelijk debat van zijn dagen, tot een poëet, een filosoof (in achttiende-eeuwse en in moderne betekenis) en een toneelschrijver, en tot een veel gevraagd spreker en schrijver.

Steeds weer droeg hij zijn boodschap uit over het wereldburgerschap en de wereldvrede die bereikt konden worden, als de mens bereid was zijn kennis en kunde te ontwikkelen, zijn moraal te laten bepalen door zijn kritische rede, bijgeloof en onkunde af te schudden en open te staan voor het alles verlichtende Kantiaanse vooruitgangdenken. Isis, de godin van de wijsheid, van het ware, het goede en het schone, mocht dan wel in sluiers gehuld gaan, maar de mensheid moest nooit het streven opgeven deze sluiers in kiesheid en wijsheid op te lichten. Kinker was een onvermoei- en onverwoestbare wereldverbeteraar, zoals Hanou hem ons schildert, maar ook geleerde en activist, vrijmetselaar en satirist.

Het oorspronkelijke doel van Hanou om ter begeleiding van een geplande omvangrijke brievenuitgave van Kinker een biografie over deze verlichte Kantiaan te schrijven, moest om allerlei redenen, waarin ook tijd en geld hun importante rol speelden, aanzienlijk ingeperkt worden. De brievenuitgave werd uitgesteld en staat nog steeds in de wachtkamer; de biografie werd ingekort tot hoofdzakelijk een beschrijving van Kinkers activiteiten in een aantal genootschappen, vooral Amsterdamse.

Tot 1818 verbleef Kinker in de Amstelstad. Toen verhuisde hij naar Luik als hoogleraar in de Nederlandse taal- en letterkunde. Kinker voegde zelf daar vaak aan toe 'en in de wijsbegeerte', want zijn Kantiaanse zendingszucht liet ook daar niet af. Waarom liet hij zich naar Luik amoveren? Een duidelijk antwoord is er niet. Luik was voor deze Johannes — ook in zijn eigen ogen — het ballingsoord Patmos, waar hij, de 'Hollander', een gehate taal moest onderwijzen, dedaigneus behandeld werd door Waalse collega's, uitgejouwd en gesard werd door studenten, die onder andere zijn katheders dichtspijkerden. In 1830, door de opstandelingen gevangen gezet en later uitgewisseld in Tongeren, vluchtte hij terug naar Amsterdam. Het Athenaeum Illustre daar wilde de 66-jarige, maar nog steeds bevlogen zendeling niet in het onderwijscorps. Als ambtelos burger bracht Kinker in de hoofdstad zijn laatste 15 levensjaren door.

Het centrale deel van deze dissertatie beschrijft Kinkers activiteiten in de vrijmetselarij. Toen hij in 1805 toetrad met een aantal geestverwanten, leek hij al het plan te hebben de vrijmetselarij een voortrekkersfunctie te geven in de samenleving. De Amsterdamse loge La Charité was voor hem het middel om de blijde boodschap van een nieuwe wereldorde uit te dragen. Zuivering van de vrijmetselarij van overdreven ritencultus en lege vormen was daarvoor noodzakelijk, maar dat leidde tot tweedracht en tweespalt. Zij die de orde zagen als een beschuttende gezelligheids-

vereniging verguisden hem; idealistische wereldverbeteraars dweepten met Kinker. Dit werd de rode draad in Kinkers leven. Overall waar deze activist kwam, riep hij — militant strijder van inborst; klein en gebocheld van uiterlijk — bij de een irritatie en bij de ander enthousiasme op. Intussen maakte Kinker voor de vrijmetselaars gedichten, toespraken, hervormingsvoorstellen, artikelen in tijdschriften, beginselverklaringen, rapporten bij prijsvragen enz. enz.. Allemaal worden ze door Hanou minutieus geanalyseerd en scherpzinnig verklaard. Naast alle verbale activiteit nam Kinker ook steeds meer bestuurlijke en commissoriale functies op zich in de doolhof van structuren, waaraan de vrijmetselarij zo rijk was. Hanou schuwt de moeite niet ook deze structuren voor de lezer uitvoerig te onttrafelen. Na 1813 zette Kinker zich in om in nauwe verstandhouding met prins Frederik, de tweede zoon van Willem I en de grootmeester-nationaal van de vrijmetselaars, en met A. R. Falck, secretaris van staat, vereniging te brengen tussen de noordelijke en de zuidelijke loges in het Koninkrijk. Gedurende enige tijd leek dit ook te lukken, maar complicerende factoren, zoals de interne strijd tussen de symbolische en de hoge graden en zoals de cultuurverschillen, gooiden uiteindelijk toch roet in het eten. Wat Hanou zich hierbij niet lijkt af te vragen is of politieke drijfveren na 1813 niet een belangrijke rol speelden bij Kinker of met Kinker. Zijn nauwe correspondentie met Van Maanen, Falck, prins Frederik e. a., zijn hoop op een alwijze, wereldverbeterende vorst, zijn ondersteuning van het regeringsbeleid, zijn afschuw van het oppositionele verbond van ultramontaanse dompers en 'halfblanksverlichte' liberalen in het Luikse, rechtvaardigen die vraag. Hanou zou hierop stellig antwoorden dat hij zich nu al moest beperken tot een kleine 800 pagina's (inbegrepen 150 pagina's noten) om Kinkers werk binnen vooral een drietal genootschappen in klare vorm te gieten. Toch had bij de vele tips en suggesties voor nader onderzoek, die Hanou geeft, deze politieke vraag nadrukkelijk geformuleerd kunnen worden. Mogelijk zou het antwoord hierop ook Kinkers genootschappelijke activiteiten verder kunnen verhelderen.

Naast de uitvoerige, veel nieuws brengende beschrijving van de vrijmetselarij tussen 1800 en 1840, en Kinkers plaats daarin, komen het belangrijkste culturele genootschap van de hoofdstad, 'Felix Meritis', en de 'Hollandsche Maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen' (oorspronkelijk: 'Bataafsche Maatschappij van taal- en dichtkunde') aan de orde in hun wisselwerking met Kinker. Kinkers lange mars samen met zijn verlichte vrienden door deze instellingen laat twist en tweedracht aan de ene kant, verbetering en vernieuwing aan de andere kant zien. Kinker kon geen genootschap beroeren zonder er zijn vaak verblindend Kantiaans licht in te werpen. Velen moeten hem om zijn in hun ogen Godloochenende scherpzinnigheid gehaat en gevreesd hebben.

In het laatste hoofdstuk geeft Hanou in korte studies aan hoe Kinker in nog een 15-tal letterkundige, kunstzinnige en muzikale gezelschappen gesproken, geschreven, vertaald, gedicht, gemusiceerd, gecomponeerd en bestuurd heeft. Het boek breekt dan abrupt af, zonder logische afsluiting, alsof promotor Buijnsters, uitgever of werkgever plotseling het *hora est of sapienti sat* uitsprak. Dit vormt een zwak einde aan een over het algemeen uitstekend geschreven werk, waaruit de lezer een aanstekelijke toon van enthousiasme hoort opklinken evenals een nauwelijks in toom te houden betrokkenheid van de schrijver bij zijn 'held', in wie hij geen kwaad wil zien, zelfs niet of nauwelijks als die held toch wel erg geïnvolveerd lijkt te zijn in de zaak van een vervalst charter. Bij alle herhaalde analyse van Kinkers Kantiaanse gedachtengoed pleit het voor Hanou's schrijftalent dat het proefschrift zo goed leesbaar blijft. De keerzijde van deze medaille is echter het gebrek aan synthese en aan de moed tot beperking. Uit dit oogpunt bezien, is het goed dat er geen gelegenheid (?) meer was Kinkers rol uiteen te zetten in het Utrechtse dichtgezelschap 'Dulces ante omnia musae', het Luikse studentengenootschap

'Tandem', de Leidse 'Maatschappij der Nederlandsche letterkunde' (in 1986 door Hanou in het *Nieuw letterkundig Magazijn* beschreven), en in het 'Koninklijk instituut van wetenschappen' (dat naar Hanou's eigen schatting 50 tot 100 pagina's extra gekost zou hebben). Hanou's verdienste is onder andere dat hij duidelijk het bestaan heeft aangetoond, naast de 'christelijke verlichting' in de Nederlanden, van een Kantiaanse vleugel, die ook na 1800 voor zijn verlichte idealen bleef strijden. Bovendien vult hij het vele onderzoek dat de laatste jaren door onder anderen W. W. Mijnhardt en W. van den Berg is verricht naar het genootschapsleven in de achttiende en negentiende eeuw op enkele essentiële punten aan. Aan de hand van onze Kinker laat hij de 'feitelijke verhoudingen, gebeurtenissen en ontwikkelingen' in enkele genootschappen zien om zo de sfeer, de culturele kleur en de geschillen in die gezelschappen tot leven te brengen. Een compliment past voor het voortreffelijke verwijzingssysteem door kopregels boven elke bladzijde naar de noten in het tweede deel, die in uitvoerigheid en volledigheid moei 1 ijk overtroffen, hooguit beperkt hadden kunnen worden. Dit proefschrift doet iedereen, die in de verlichting geïnteresseerd is, uitzien naar Hanou's biografie—in handzame uitvoering—over de 'volledige' Kinker.

G. A. M. Beekelaar

H. Lademacher, *Zwei ungleiche Nachbarn. Wege und Wandlungen der deutsch-niederländischen Beziehungen im 19. und 20. Jahrhundert* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1989, vii + 301 blz., DM45,-, ISBN 3 534 10266 5).

Als een groot en een klein Europees land eikaars burens zijn en hun bevolking nauwe economische, culturele en intellectuele relaties onderhouden, kan dat tot paradoxale situaties leiden, aldus blijkt uit Lademachers studie van de Nederlands-Duitse betrekkingen. Zo beschreef een door hem geciteerde memorie uit 1946 Nederland als het slachtoffer van Duitse agressie dat niettemin zonder nauwe economische betrekkingen met zijn worgengel niet kon voortbestaan. Maar Lademacher geeft meer dan dergelijke paradoxen; op grond van literatuur, bronnenpublicaties en eigen archiefonderzoek behandelt hij bekende en minder bekende episodes uit de bilaterale relaties. Hoofdstema's vormen de diplomatieke en economische betrekkingen en de wederzijdse beeldvorming van het eind van de achttiende eeuw tot ongeveer 1955. Voorafgaat een hoofdstuk waarin de contrasten tussen de Duitse en Nederlandse politieke culturen worden geschetst in de geest van E. Zahns *Das Unbekannte Holland*. Tevens wordt aangegeven welke buitenlands-politieke attitudes voortvloeiden uit de discrepantie tussen de Duitse en Nederlandse macht.

In de periode tussen 1830 en 1940 was Nederland een klein land met een passieve buitenlandse politiek dat zich van het neutraliteitsargument bediende om zijn *non-commitment* en *non-alignment* te onderbouwen. Het was afhankelijk van de vijf grote mogendheden en dankte zijn voortbestaan aan hun onderlinge rivaliteiten. Zodoende werden Duitse annexatieplannen voor 1914 niet gerealiseerd; tijdens de eerste wereldoorlog bleef het land buiten de strijd, daar de belangen van de belligerenten het beste gediend leken met Nederlandse neutraliteit. Toen in het Interbellum de Duitse druk op Nederland toenam trok het zich steeds meer terug op zijn ongebonden, onafhankelijke positie. Dat was een zwakgebod, want het betekende dat het wachtte op wat de grote mogendheden zouden doen. Ook na de oorlog bleef de Nederlandse positie tegenover Duitsland bepaald door de eersteranglanden. Den Haag mocht dan wel ernaar